

Problematici ale neoliticului din nord-vestul României și zonele învecinate

Cristian VIRAG

Încă de la începutul secolului XX, zona de nord-vest a României a suscitât interes pentru o serie de istorici care, intrând în contact cu numeroase descoperiri întâmplătoare, au publicat câteva articole informative referitoare la acestea. În acest sens putem aminti articolele lui E. Orosz¹ și ale lui M. Roska² referitoare la descoperirile neolitice din zona Tășnadului.

Marton Roska publică unele studii privind județele Satu Mare și Bihor precum și un repertoriu arheologic al Transilvaniei, menționând numeroase descoperiri noi, în special din Valea Ierului și din Câmpia Nirului, cum ar fi cele de la Sălacea, Otomani, Curtuiușeni, Valea lui Mihai, etc.³

În perioada interbelică s-a desfășurat o intensă activitate de cercetare arheologică și colecționare, în cadrul căreia s-a remarcat dr. Andrassy Ernő, activând în Valea Ierului și în Câmpia Nirului⁴. Ca medic, a avut contacte permanente cu populația locală, salvând și menționând numeroase descoperiri din această zonă. A înființat din colecția sa particulară Muzeul din Valea lui Mihai în 1952 și a întocmit un catalog al colecției în 1954.

În perioada 1953–1954 s-au desfășurat cercetări arheologice conduse de Szekely Zoltan de la Sfântu Gheorghe și E. Kovács de la Baia Mare la Pir.

În 1958 a fost înființat Muzeul Orășenesc Carei cu un profil mixt de istorie-arheologie și de științele naturii. Tot în această perioadă, învățătorul Kovács Sándor a efectuat o serie de periegeze în zona Careiului, un mic sondaj la Tîream–*Movila Cânepii*, o săpătură de salvare la Ghenci–*Movila Spânzurătorii* (1959) și alta împreună cu M. Rusu la Berea–*Vii*⁵.

Acum se formează și colecția de la Ciumești – Berea, numită colecția Kovács, realizată de preotul reformat Kovács Gyula din satul Berea care, probabil sub îndemnul medicului Andrassy Ernő a început să colecteze vestigii arheologice din zona comunelor Ciumești, Sanislău, Foieni⁶.

Colecționarul a identificat aproximativ 100 de situri, din diferite perioade istorice, colecția cuprinzând un numeros material ceramic neolitic precum și numeroase microlite de obsidian, adunate de pe dunele de nisip situate pe teritoriul localităților amintite mai sus⁷.

O bună parte a colecției Kovács a fost achiziționată în 1961 de Muzeul din Baia Mare, o parte, formată din 660 de obiecte ajunge în 1967 la Muzeul Orășenesc Carei, pentru ca restul să fie achiziționat de Muzeul Județean Satu Mare în 1977.

Pe baza materialului și a informațiilor furnizate de colecția Kovács, au început primele săpături sistematice în anii 1962–1965 în hotarul comunei Ciumești, și anume, în punctele Ciumești II–*Pășune*, Berea I, Berea IX, Berea X–XI⁸. Cercetări ulterioare au fost întreprinse de Eugen Comșa⁹, precum și de I. Némethi între anii 1970–1982 la: Carei; Dindești; Moftinu Mic; Pișcolt–*Nisipărie*,–*Lutărie*,–*Cărămidărie*; Tîream și Vășad, multe dintre aceste săpături având un caracter de salvare, cum ar fi cele de la Săcuieni–*Horo* din 1965¹⁰.

Zona geografică avută în vedere, respectiv Bazinul Tisei Superioare ridică o serie de probleme legate de geneza și evoluția fenomenelor culturale, accentuate de diferitele denumiri și termeni, folosiți de către diversele istoriografii (română, maghiară, slovacă, dar nu numai).

AVK

Originea culturii ceramicii liniare a Alföldului (în maghiară AVK) se află în fondul vechi starčevian precum și în rezultatul unei difuziuni culturale a influențelor vinčiene și a transformărilor

¹ Orosz 1909, p. 10.

² Roska 1910, p. 354-364.

³ Roska 1932, p. 67-72; 1938, p. 1-15; 1939, p. 34-53; 1942.

⁴ Némethi 1999, p. 14.

⁵ Némethi 1999, p. 14.

⁶ Némethi 1999, p. 14.

⁷ Păunescu 1964, p. 321.

⁸ Păunescu 1964, p. 322; 1963, p. 467-475; Comșa 1963, p. 477-484.

⁹ Comșa 1971, p. 31-43; 1972-1973, p. 39-49.

¹⁰ Comșa–Nanași 1971, p. 633-636; Comșa–Nanași 1972, p. 3-18.

petrecute în comunitățile Starčevo–Criș târzii, deja influențate de Vinča, numite de colegii maghiari „Protovinča”¹¹. Aceste fenomene se petrec la nivel Starčevo–Criș IIIB/IVA–Vinča A2.

Cercetătorii maghiari susțineau formarea culturii AVK în N., dincolo de Valea Barcăului, unde nu erau atestate comunități de tip Starčevo–Criș, fiind considerate drept o componentă de bază comunitățile tardenoasiene¹², ipoteză preluată și susținută și pentru alte grupe liniare: Ciumești¹³, Szatmár¹⁴, ceramica liniară est-slovacă¹⁵.

Gheorghe Lazarovici identifică zona de formare a celor mai timpurii elemente liniare în Moravia de Sud, Slovacia, NE Ungariei, Transdanubia, identificând elemente Starčevo Criș evolute la Bíňa, Hurbanovo precum și în stațiunile celei mai vechi faze a ceramicii liniare din cronologia lui Pavuk¹⁶ –ÄltesteLinienbandkeramik¹⁷. Cele mai timpurii stațiuni ale liniarului timpuriu sunt la Michalovce–Hrádok, Barca–Svetla III, Barca III. Pentru geneza liniarului timpuriu din Pannonia, Gh. Lazarovici identifică două elemente sudice: elemente directe ale șocului vincian și elemente de sinteză de tip Starčevo IV, la care se adaugă două componente panonice vechi, un orizont Körös evoluat și o componentă mezolitică, tardenoasiană. Geneza acestor fenomene liniare este cauzată de presiunea celor mai timpurii elemente vinčiene (Vinča A1 și Starčevo Criș IIIB) iar momentul cronologic al celor mai timpurii descoperiri liniare se plasează la un orizont Starčevo Criș IVA–Vinča A2, atestat prin importuri liniare în mediul vincian¹⁸.

N. Kalicz și J. Makkay consideră limita nordică de răspândire a culturii Körös pe linia Kunhegyes–Berettyóújfalu (V. Barcăului sau Beretăului). În percepția autorilor, comunitățile Körös au dat un impuls în neolitizarea zonelor nordice, care a dus la nașterea culturii ceramicii liniare a Alföldului (AVK), cu noi tipuri de așezări și forme de “gospodărire”, și care va sta ulterior la baza dezvoltării comunităților din neoliticul mijlociu¹⁹.

Săpăturile lui N. Kalicz și J. Makkay de la Méhtelek au dovedit prezența în Bazinul Tisei Superioare a unor comunități de tip „Körös-variantă transilvăneană”²⁰, și care-i determină pe autori să-și revizuiască părerile despre grupul Szatmár. În percepția celor doi autori citați anterior, originea grupului Szatmár II se află în fenomenele rezultate în urma contactelor dintre AVK și Körös (Protovinča). Săpăturile de la Kőtelek–Huszársarok și Tiszavolk–Négyes²¹ au adus noi elemente în clarificarea fenomenelor din Câmpia Tisei. Astfel, săpătura de la Kőtelek–Huszársarok a relevat prima stratigrafie orizontală care a oferit relații între cultura Szatmár II și AVK²², pe lângă formele specifice culturii Körös, fiind vorba de forme și ornamente care pot fi explicate, după părerea autorului, doar printr-o influență de origine transilvăneană. Diverse forme: ceramica neagră lustruită, farfuri biconice profilate, fructiere cu piciorul înalt sunt fără analogii în Körös–Starčevo–Criș–Cârcea–Anza–Kremicovci–Karanovo I–II–Protosesklo–Sesklo, în schimb își găsește analogiile în Ciumești–Pișcolt–Vinča A –Dudești I –Karanovo III –Zlatorski–Porodini–Dimini I (Tsangli)–Protokokanj (Kokanj)–Danilo I²³. La Kőtelek–Huszársarok și Tiszavolk–Négyes apar forme de vase considerate de Raczky specifice pentru AVK: farfuri patrulate, piciorul înalt, fiind întâlnite ornamente prin incizie, ornamente prin lustruire, motive pictate. Ca și în așezările Szatmár II, pe unele fragmente ceramice apar ornamente pictate cu linii vălurite combinate cu incizie. Ceramica uzuală este ornamentată cu ciupituri de tip Starčevo–Criș, combinate cu ornamente incizate. Apar, de asemenea, idoli antropomorfi, cu fața triunghiulară, cu perforații în colțurile superioare ale feței, considerați specifici pentru AVK²⁴, fiind întâlniți în așezările de tip Szatmár II, la Ebes–Agyagbánya, Tiszabeded–Serrapa²⁵. Fragmentele ceramice cu reprezentări antropomorfe sunt frecvente în grupurile culturale mai târzii ale

¹¹ Lazarovici 1985, p. 75.

¹² Kutzian 1944, p. 146-147.

¹³ Comșa 1972, p. 11.

¹⁴ Kalicz 1965, p. 33.

¹⁵ Šiška 1974, p. 4-5.

¹⁶ Pavuk 1980.

¹⁷ Lazarovici 1980, p. 24.

¹⁸ Lazarovici 1980, p. 28-29.

¹⁹ Raczky 1988, p. 14-15.

²⁰ Kalicz–Makkay 1974; Kalicz–Makkay 1974a; Kalicz–Makkay 1976.

²¹ Raczky 1983, p.161-192; Raczky 1988, p. 27.

²² Raczky 1979-1980, p. 14; Raczky 1983, p. 161-162; Raczky 1988, p. 27.

²³ Raczky 1988, p. 27.

²⁴ Raczky 1988, p. 27.

²⁵ Kalicz–Makkay 1977.

AVK – Tiszadob, Esztár²⁶. Raczký consideră Szatmár II mai degrabă un grup cultural în cadrul culturii AVK, faza timpurie, de formare a culturii, la un orizont Ciumești–Vinča A–Dudești I–Karanovo III–Zlotarski–ProtoKakany–Danilo I–DVK timpuriu. Prin urmare, Szatmár II este similar cu AVK I (în Bazinul Tisei Superioare), cu legături directe cu descoperiri de tip Ciumești–Pișcolt, prin care se pot stabili legături genetice cu Vinča A din Banat și cu Dudești I (Muntenia, Oltenia)²⁷.

Evident, Raczký trage această concluzie pe baza materialelor publicate în 1983 de Lazarovici, Nemeti²⁸ însă la o analiză mai atentă materialele de la Ciumești și Pișcolt se diferențiază de cele de la Kőtelek–Huszársarok și Tiszavolk–Négyes. La Pișcolt–Lutărie, Tiream, Moftinu Mic, Urziceni, care sunt așezări contemporane, materialele pictate cu motive ornamentate prin crușare, motive pictate perlate, motivele incizate combinate cu pictură, ciupiturile, sunt extrem de puține, reprezentând sub 5% din procentul materialului ornamentat. Astfel, la Pișcolt–Lutărie, în gr. 2/1980, ciupiturile reprezintă doar 2%, inciziile sunt în proporție de 3,6% iar la Urziceni–Vama aceste elemente reprezintă 5% din totalul ceramicii ornamentate. Prin urmare, aceste ornamente reprezintă mai degrabă reminiscențe, fiind necesară o datare mai târzie a acestor materiale. Astfel, dacă materialele de tip Ciumești sunt încadrate în Szatmár II/AVK I, materialele de tip Pișcolt–Lutărie, Tiream, Moftinu Mic, Urziceni trebuie încadrate în AVK IIA.

Raczký percepe AVK II ca o expansiune la nivel Gyoma–107 Lb., Abádszalók–Berei rev, Hortobágy–Faluvéghalma, în E Slovaciei Barca III, Kopčany complexul 9²⁹. Așezările de la Kőtelek–Huszársarok și Tiszavolk–Négyes sunt încadrate de autor în Szatmár II însă materialele de la Kőtelek–Huszársarok își găsesc prin formă, pastă, ornamente, analogii perfecte în așezările Starčevo–Criș IVA–IVB, cum ar fi cea de la Tășnad–Sere sau Öcsöd–Kiritó, lipsind ornamentele pictate și inciziile liniare. La Tiszavolk–Négyes acestea însă sunt prezente reprezentând o fază mai târzie.

Gh. Lazarovici, preluând sistemul lui Vl. Milojević, pe care ulterior îl modifică parțial, consideră Vinča A1 contemporan cu Starčevo–Criș IIIb, Vinča A2 contemporan cu Starčevo–Criș IVA și Vinča A3 contemporan cu Starčevo–Criș IVB. Prin urmare, așa numita cultură Protovinča este paralelizată cu Starčevo–Criș IVA. Totodată, Kalicz și Makkay³⁰ consideră întreg complexul liniar ca fiind post-Protovinča, echivalându-l cu întreaga secvență cronologică a culturii Vinča A. Astfel, pentru Protovinča ar corespunde grupul Szatmár; faza timpurie AVK ar fi reprezentată prin siturile de la Hortobágy, Abádszalók, Bodrogkeresztúr, Turcal, Barca III; o fază intermediară (mijlocie) care tipologic nu este foarte clară; faza târzie a AVK cu grupurile Tiszadob, Szakálhát, Esztár, Bükk, la nivel cronologic Vinča B1–B2³¹.

Raczký, prin două lucrări³² delimitează ca fază de formare AVK Szatmár II, echivalent cu AVK I, o a doua fază reprezentată prin complexul de tip Hortobágy–Faluvéghalom–Barca III; a treia fază reprezentată prin descoperiri de genul Tiszadob–Kapușany, Sonkád–Raskovce, Berettyószentmarton–Morotva, Békés–Déló; a patra fază – Bükk, Szakálhát, Esztár. Toate cele patru etape le paralelizează cu Vinča A pentru ca, în 1988 să revină, considerând doar primele două etape contemporane cu Vinča A.

Descoperirile de la Nadyecséd–Peterzug, Tiszabezded–Serrapa, Méhtelek le încadrează în neoliticul timpuriu, dar care aparțin de varianta transilvăneană a culturii Starčevo–Criș, descoperiri cuprinse sub numele de Szatmár I. Se consideră ca zonă de pătrundere a acestor comunități pe Ier și Barcău (Berettyo), intrând în contact cu comunitățile de tip Körös din Câmpia Alföldului. După cum subliniam în rândurile anterioare, limita nordică de răspândire a culturii Körös este considerată pe linia Kunhegyes–Berettyóújfalu (V. Barcăului sau Beretăului), marcând zona de contact a celor două variante a culturii Starčevo³³. De altfel, Raczký pune pe seama noilor comunități care pătrund în bazinul Tisei numărul în scădere al pieselor de obsidian în aria culturii Körös, pentru că acestea se interpun între zona de exploatare a obsidianului și aria culturii Körös³⁴. Prin urmare, AVK este rezultatul contactului culturii Körös cu varianta transilvană a culturii Starčevo, ca rezultat al unei

²⁶ Kalicz–Makkay 1972; Kalicz–Makkay 1977; Makkay 1982.

²⁷ Raczký 1988, p. 27; Raczký 1983.

²⁸ Lazarovici, Nemeti 1983, p.17-60

²⁹ Raczký 1988, p. 29

³⁰ Kalicz–Makkay 1977.

³¹ Horváth–Hertelendi 1994, p. 114-115.

³² Raczký 1986, Raczký 1988.

³³ Raczký 1988, p. 29.

³⁴ Raczký 1982, p. 9-10.

interferențe. Astfel, Szatmár I este redefinit ca momentul de pătrundere a comunităților Starčevo, varianta transilvană, în timp ce Szatmár II este echivalat cu AVK I, fiind subliniat rolul hotărâtor jucat de Starčevo–Criș, varianta transilvană, în formarea acestei culturi. AVK II corespunde ca moment cu răspândirea acestei culturi în sud, până în zona Mureșului, unde intră în contact cu cultura Vinča A. În Slovacia, la acest orizont cronologic sunt definite grupurile Barca III, Kopčany³⁵.

O percepție total diferită de cele exprimate anterior o reprezintă cea a lui O. Trogmajer care, pe baza săpăturilor de la Szolkszentmárton și Gyálarét–*Szilágyi*, consideră că ceramica liniară apare simultan cu cultura Körös, ambele având la bază comunitățile tardenoasiene³⁶. La Gyálarét–*Szilágyi*, în groapa nr. 1, O. Trogmajer observă materiale Körös timpurii alături de ceramică liniară, de unde autorul concluzionează că cele două fenomene diferite apar concomitent și evoluează în paralel. Evident, această ipoteză este total eronată și are la bază necunoașterea temeinică a acestor materiale, cel puțin la vremea respectivă³⁷.

Faza timpurie a culturii AVK este contemporană cu cultura Körös în sud. De altfel, și Kalicz și Makkay au susținut redefinirea fenomenului Szatmár I ca identic cu Starčevo–Criș, varianta transilvană, utilizând însă în continuare termenul de Szatmár I.

J. Korek, pe baza ceramicii pictate, consideră descoperirile de la Számossalyi, Kisvarsany, Sonkad ca fiind Szatmár II. Totodată, acesta consideră ceramica pictată din zona Someșului ca având caracteristici mai arhaice, dar prezența unor forme mai evoluate–picioarele de cupă în formă de clopot–precum și pictura în formă de spirală își găsesc analogiile în materialele de tip Kopčany, Raškovce.

Lucrările de construire a autostrăzii M3 a oferit colegilor maghiari prilejul de a descoperi unele așezări neolitice încadrate în AVK I, săpate exhaustiv, și care relevă modul de organizare a așezărilor, tipul locuințelor, etc. Așezările de la Füzesabony–*Gubakút*³⁸, Mezökövesd–*Mocsolyás*³⁹, Polgár–*Csöszhalom-dűlő*⁴⁰ relevă locuințe de suprafață de formă dreptunghiulară precum și o serie de morminte descoperite în așezare, între locuințe (majoritatea copii), idoli cu capul triunghiular și cu perforații în colțuri, ceramică incizată cu motive liniare, combinații de ornamente incizate și pictate, ceramica pictată fiind în proporție de 30-40%. Publicarea exhaustivă a materialelor rezultate din săpătură, vor aduce cu siguranță unele clarificări cu privire la geneza și evoluția culturii AVK și a fenomenelor înrudite.

PPC (*Painted Pottery Culture*)

Pe baza descoperirilor încadrate în grupul cultural Diakovo, M. Potushniak⁴¹ definește un fenomen cultural mai larg, denumit PPC (*Painted Pottery Culture*) distinct de Alföld Linear Pottery Culture (ALPC–AVK, la Kalicz, Makkay 1977) precum și de varianta estică a ceramicii liniare definită de Šiška (Šiška 1989) sub numele de Eastern Linear Pottery Culture. Percepția lui M. Potushniak pare oarecum văduvită de necunoașterea unei bibliografii mai recente, cel puțin pentru România referirile bibliografice oprindu-se la Comșa (1972).

M. Potushniak diferențiază cele două arii culturale (PPC și ALPC) din punct de vedere etno-cultural, precum și pe baza materialelor ceramice, observându-se diferențe, subliniate și de Gh. Lazarovici, cu privire la diferențele procentaje în care este prezentă ceramica pictată (în NV României și Ucraina Subcarpatică procentajul de ceramică pictată este mult mai mare în comparație cu ceramica incizată de tradiție liniară, care este în scădere în fazele finale, spre deosebire de descoperirile din Ungaria și Slovacia unde fenomenul este invers) fiind vorba despre comunități care ocupă diferite spații din regiunea Tisei. PPC este formată din diverse grupuri locale: Kopčany, Szamos (Szatmár II), Esztár, Raškovce, Diakovo, precum și descoperiri de tip Săcuieni, acest fenomen fiind răspândit în partea estică a regiunii Tisa, incluzând județele Szabolcs–Szatmár–Bereg și Hajdú–Bihar, precum și teritoriile dintre râurile Bodrog și Tisa (Borsod–Abaúj–Zemplén) în Ungaria, Câmpia de est a Slovaciei, Ucraina Subcarpatică și județele Satu Mare și Bihor în România. TLPC (Tisza Linear Pottery Culture) cuprinde fenomenele grupurilor Barca III, Tiszadob, Szakálhát, Szilmeș și Bükk.

³⁵ Raczky 1979-1980; Raczky 1983.

³⁶ Trogmajer 1972, p. 75-76.

³⁷ Trogmajer 1972, p. 75-76.

³⁸ Domboróczki 1997, p. 19-28.

³⁹ Kalicz–Koós Judit, 1997, p. 28-34.

⁴⁰ P. Raczky–Anders Alexandra–Nady Emese–Kurucz Katalin–Z. Hajdú–Walter Maier–Arendt 1997, p. 34-47.

⁴¹ Potushniak 1997, p. 37-39; Potushniak 1999, p. 9-37.

Pe baza materialelor deja publicate precum și pe baza observațiilor făcute în peste 30 de situri din Ucraina, autorul identifică trei faze certe în evoluția acestei culturi (PPC). Cea mai completă stratigrafie în acest sens a fost descoperită de S. Šiška la Zemplínski Kopčany⁴², încadrată de autorul săpăturii în Eastern Linear Pottery Culture. Așezarea de la Zemplínski Kopčany prezintă trei nivele de locuire succesive și care reprezintă cele trei etape de evoluție a culturii în această zonă.

Faza timpurie PPC este reprezentată prin grupul Kopčany (Slovacia), descoperiri de tip Rivne–Kismező II din Ucraina Subcarpatică și descoperiri de tip Sonkád din Ungaria. Această etapă este contemporană cu faza timpurie a TLPC. Šiška sincronizează grupul Kopčany cu grupul Barca⁴³.

Fazei mijlocii PPC îi aparțin descoperirile din grupul Raškovce, contemporan cu faza mijlocie a TLPC. Šiška sincronizează grupul Raškovce cu grupul Tiszadob⁴⁴.

Faza finală PPC este reprezentată prin Grupul Diakovo, delimitat în teritoriul cuprins între râurile Serne–Borzhava–Tisa–Botar, Tur și Crasna. Descoperirile de la Zastavne–Kovadomb, oferă în percepția lui M. Potushniak, o bună încadrare culturală și analogii cu grupul Bükk. Ceramica uzuală, degresată cu pleavă, uneori acoperită cu angobă, uneori lustruită (de cele mai multe ori în interior) are o ardere bună iar ca formă, sunt întâlnite vase cilindrice, sferice, de dimensiuni mai mari sau mai mici, cu o pereche sau două de torți, plasate pe umăr, gât sau buza vasului; vase cu gâtul înalt și îngust, cu corpul sferic și cu o pereche de torți pe umăr; tavă de pește; vase de formă conică, uneori cu proeminențe împinse din interior, cu buza lobată cu patru lobi. Pentru această categorie, majoritatea ceramicii este neornamentată, unele vase prezintă impresiuni cu unghia și linii oblice pe buză, ornamente plastice-torți funcționale sau ornamentale, alveole sau linii incizate.

Ceramica fină și semifină este degresată cu măr, pleavă tocată mărunț și uneori cioburi pisate, ceramica fiind de culoare portocalie, roșu sau brun deschis. Ceramica este netezită bine, uneori cu angobă. Formele vaselor sunt cele cunoscute la acest nivel cronologic în întreaga Bazinul Tisei: vase cu formă sferică, de dimensiuni mici, unele cu umărul profilat; cupă cu picior cu corpul sferic; străchini cu corpul conic, uneori cu buza lobată de forma unor lalele; cupe cu picior, cu piciorul cilindric și cu buza lobată; oale cu gâtul cilindric, convex sau conic, cu corpul sferic; străchini mari (h. 25–27 cm.), cu o deschidere mare la gură și cu gât profilat. Ornamentele pentru această categorie sunt exclusiv pictate, cu negru sau roșu, cu motive sub formă de meandre, pseudospirale, triunghiuri, forme geometrice. Pictura se păstrează în general prost dar este relevant procentajul de ceramică pictată–90%.

Legăturile cronologice ale grupului Diakovo sunt stabilite pe baza importurilor de tip Bükk, prezente aproape în fiecare complex (cu peste 20 de fragmente), ceramică ornamentată în principal cu linii incizate sub forma unor motive geometrice, realizate pe o ceramică de culoare neagră bine lustruită. Sunt și câteva fragmente în care inciziile sunt pictate cu alb sau cu roșu. Aceste materiale sunt încadrate în faza B–C a grupului Bükk al TLPC (Tisza Linear Pottery Culture)⁴⁵.

Grupul Diakovo reprezintă o continuare genetică a complexului etnocultural cu ceramică pictată: Kopčany, Szamos, Raškovce și Esztár⁴⁶. Faza finală PPC este reprezentată în Ucraina Subcarpatică prin descoperiri de tip Diakovo de la: Orihovci/Rahonca–*Valashchyneć*, Uzhgorod/Ungvár–*Keramos*, Uzhgorod/Ungvár–*Dravci*, Tarnovci/Ungtarnóc–*Diuna*, Velyki Heiivci/Nagygejőc, Diakovo/Nevetlenfalu–*Mandics-tag*, Novo Klinovo/Újakli, Bratovo/Batár, Zastavne–*Kovadomb I*, Mukachevo/Munkács–*Mala Hora/Kisbegy*⁴⁷. Până în prezent Potushniak confirmă existența a peste 30 de situri ale culturii Diakovo în Ucraina. În aria acestei culturi, autorul include și 14 situri din Slovacia de Est, incluse de Šiška în versiunea estică a grupului Bükk, respectiv siturile de la Beša/Bés, Čierne Pole/Feketemező, Kašov/Kásó, Zemplínski Kopčany, Malčice/Málca, Michalovce/Nagymihály, Oborin/Abara, Sírnik/Szürnyeg, Streda nad Bodrogom/Bodrogszerdahely, Tirna, Velke Raškovce/Nagyráska, Zemplin/Zemplén, Zemplínska Gradica, Gnojne⁴⁸ Humené/Hamonna⁴⁹. Pentru teritoriul Ungariei, descoperirile de la Debrecen–*Tóópart* și Derecske⁵⁰

⁴² Šiška 1974, p. 3-15.

⁴³ Šiška 1989, p. 126.

⁴⁴ Šiška 1989, p. 135-138.

⁴⁵ Potushniak 1985, p. 149.

⁴⁶ Potushniak 1997, p. 37.

⁴⁷ Potushniak 1999, p.9-37.

⁴⁸ Šiška 1979, p. 246-257.

⁴⁹ Vizdal 1989, p. 654-663.

⁵⁰ Kalicz–Makkay 1977, p. 125-126.

precum și descoperirile din zona Szabolcs–Szatmár–Bereg și Hajdú–Bihar și județele Satu Mare și Bihor în România, cu descoperiri de importuri Bükk, sunt încadrate în faza târzie a grupul Diakovo⁵¹.

Pe baza importurilor Bükk, Potushniak împarte evoluția grupului Diakovo în două etape; etapa timpurie, cu importuri Bükk A–A/B descoperite în siturile Orihovci/Rahonca–*Valashchynec*, Uzhgorod/Ungvár–*Keramos*, Uzhgorod/Ungvár–*Dravci*, Tarnovci/Ungtarnóc–*Diuna*⁵². Faza finală a acestui grup este reprezentată prin importuri Bükk în siturile Velyki Heiivci/Nagygejőc, Diakovo/Nevetlenfalu–*Mandics-tag*, Novo Klinovo/Újakli, Bratovo/Batár, Zastavne–*Kovadomb I*, Mukachevo/Munkács–*Mala Hora/Kisbegy* (Potushniak 1999, p.9–37). Prin urmare, grupul Diakovo este contemporan cu grupul Bükk, pe întreaga evoluție, fiind încadrat cronologic în a doua jumătate a mileniului V (4500–4000 BC), la același nivel cronologic cu Kopčany, Sonkád și Szamossályi. Descoperirile PPC (Painted Pottery Culture) sunt paralelizate cronologic cu faza timpurie a culturii Vinča (A–B2), cu întreaga evoluție a culturii TLPC (Tisza Linear Pottery Culture) precum și cu Linear Pottery Culture din regiunea mijlocie a Dunării.

În ce privește geneza acestui fenomen cultural, Potushniak o percepe ca pe o continuare a culturii Starčevo–Criș, un fenomen care apare în afara bazinului Tisei Superioare, prima etapă fiind contemporană cu etapa târzie a culturii Starčevo–Criș. Potrivit autorului, comunitățile cu ceramică pictată pătrund în bazinul Tisei Superioare în primul sfert al mileniului V B.C., fenomen care poate fi observat prin apariția la nivelul final al culturii Starčevo–Criș a unor materiale diferite de cele ale comunităților starceviene.

Problematica neoliticului timpuriu din nord-vestul României a fost întrucâtva clarificată în urma săpăturilor arheologice desfășurate în anii ‘70–‘80 la Homorodu de Sus și de Mijloc⁵³, Dumbrava⁵⁴, Fughiu⁵⁵, Suplacu de Barcău⁵⁶, Zăuan⁵⁷. În ultimele două decenii, importante descoperiri s-au făcut în siturile de la Tășnad–*Sere* (unde regretatul Neța Iercoșan a săpat mai bine de un deceniu) și Călinești Oaș–*Dâmbul Sfintei Mării*, care reprezintă cel mai nordic punct cu descoperiri Starčevo–Criș din România.

Descoperiri aparținând culturii Starčevo–Criș au fost surprinse și dincolo de limita pe care au impus-o cercetătorii maghiari pentru răspândirea grupului Körös, stabilind limita nordică pe Valea Beretăului⁵⁸ Astfel de locuri există la Nagyköröbol, Nagyecsed, Tiszabezded, Fenyestitke, Tiszacsege, Retközberencs, Mehtelek în Ungaria, precum și la Buciumi, Chendu, Ciumești, Dej, Dragu, Fughiu, Homorod, Moigrad, Sarciu, Zăuan etc. în România⁵⁹.

Neolitizarea zonei avută în vedere se produce, foarte probabil, la nivel Starčevo–Criș IIIB–IVA, realizându-se prin pătrunderea purtătorilor culturii Criș în zona Careiului–dinspre Sălaj, prin Valea Beretăului, Valea Ierului și poate, prin culoarul Crasnei⁶⁰. Astfel de așezări de tip Starčevo–Criș avem atestate la Sălacea, Tarcea, Voievozi, Vășad, Pișcolt, Berea, Urziceni, Tășnad, etc.

Deosebit de importante sunt descoperirile de la Ciumești – Berea precum și cele de la Vășad, din aria în care s-au format mai târziu fazele timpurii ale culturii ceramicii liniare. Materialele ceramice de la Vășad au în amestec mult nisip, cioburi pisate, măr și pleavă, fenomen caracteristic fazelor evolute ale culturii Starčevo–Criș⁶¹ și unde, prezența ornamentelor incizate determină o încadrare cronologică în faza IIIB a culturii Starčevo–Criș. La acestea trebuie menționate și apariția pe câteva fragmente a inciziilor sub buză.

La Berea–Ciumești, punctul *Pășune (Berea II)* există o ceramică caracteristică orizontului Starčevo–Criș IIIB–IVA, și unde sunt prezente o serie de elemente, cum ar fi buzele scurte trase în afară, a picioarelor lobate și a unor incizii lustruite, elemente corespunzătoare acestui orizont cronologic în mediul Vinča A, Starčevo–Criș târziu și liniar timpuriu⁶².

⁵¹ Potushniak 1997, p. 37.

⁵² Potushniak 1999, p.9-37.

⁵³ Bader 1968.

⁵⁴ Dumitrașcu–Luca 1991.

⁵⁵ Ignat 1978.

⁵⁶ Ignat 1978.

⁵⁷ Lazarovici–Lako 1981.

⁵⁸ Kalicz–Makkay 1977, p. 18-19; Comșa 1960, p. 217-218; Kalicz 1971, p. 146-147).

⁵⁹ Lazarovici–Németi 1983, p. 25.

⁶⁰ Németi 1999, p.19.

⁶¹ Lazarovici–Lako 1981, p.19.

⁶² Lazarovici–Németi 1983, p. 25.

Descoperirile de la Ciumești aparțin unui orizont cu ceramică pictată și cu incizii liniare timpurii și care subliniază o perioadă de formare a ceramicii liniare timpurii și a unei civilizații cu ceramică pictată. Astfel, la *Berea I*, amestecul pastei cu resturi organice și prezența mълului este un proces care se întâlnește din faza a IV a culturii Starčevo–Criș în afara ariei de răspândire a culturii Vinča A⁶³. Un proces similar se observă și la Zăuan–*Dálma Cimitirului*⁶⁴.

Existența unor fragmente ceramice ornamentate cu ciupituri și cu buza marcată de o incizie (tip Lippenrand), ciupituri pe o pastă cu mъл de aspect liniar, a unor forme tronconice sau bitronconice cu același tip de buză, a unor tipuri de picioare de cupă sau a unor urme de pictură demonstrează existența unei evoluții spre un grup cu ceramică liniară și pictată având elemente genetice de orizont Starčevo–Criș IVA–Vinča A2. Această evoluție semnalată la *Berea I* este socotită o etapă de formare a ceramicii liniare timpurii și a unui grup cu ceramică pictată în această zonă, paralelă fiind cu evoluția fazei Starčevo–Criș IV⁶⁵.

Grupul Pișcolt a fost definit pentru prima dată, sub denumirea de cultura Ciumești de E. Comșa pe baza colecției Kovács și a sondajelor de verificare efectuate la Ciumești–*Berea*⁶⁶, fiind stabilite, în primul rând, pe baza clasificării tipologice a ceramicii, două faze evolutive: prima, mai veche, surprinsă la *Berea I* și alta, evoluată, caracterizată prin mai multă ceramică pictată surprinsă la *Berea IX*⁶⁷. Acestor materiale li se adaugă cele de la Săcuieni–*Horo*, clasificate tipologic pe trei loturi⁶⁸.

Cultura Ciumești

Eugen Comșa explică geneza culturii Ciumești prin elemente de origine sudică, de tradiție Starčevo–Criș, relevate prin pasta ceramicii, ornamentarea prin ciupituri, la care se adaugă contribuția comunităților tardenoasiene. În ceea ce privește aportul comunităților locale, tardenoasiene, la geneza acestui grup, acesta este sesizabil prin caracterul microlitic al materialului litic. Astfel de comunități sunt atestate în nord-vestul României, unde, în zonele de dune de lângă Ciumești s-au descoperit resturi de sălaș tardenoasian, caracterizat prin unelte microlite specifice, lucrate în principal din obsidian. Este vorba de grupuri de vânători nomazi care, prin tipurile de utilaje litice descoperite la Ciumești, fac parte dintr-o variantă a culturii tardenoasiene din Europa Centrală⁶⁹.

Zona de constituire a acestui fenomen este plasată în N Crișanei, V Maramureșului și NE Ungariei, cândva la sfârșitul neoliticului timpuriu, prima fază a culturii Ciumești fiind contemporană cu Starčevo–Criș IIIB/IVA. În Ungaria, acest fenomen este împins până la Tisa, unde este definit ca grupul Szatmár în zona Someșului Inferior⁷⁰. Descoperirile mai târziu au fost încadrate în Cultura ceramicii liniare a Alföldului care, s-a continuat în zonă prin câteva grupe cu ceramică pictată iar în Slovacia cu Ceramica liniară est-slovacă.

Primei faze a culturii Ciumești, E. Comșa îi atribuie descoperirile de la *Berea I*, caracterizate printr-o ceramică degresată cu pleavă și decor realizat prin barbotinare și linii ondulate largi și trasate. Pentru faza a doua a culturii, Comșa atribuie descoperirile de la *Berea IX* – caracterizate prin vase cu picior și decor pictat și cu analogii în grupul Tiszadob, Săcuieni–*Horo* lotul A, Peștera Devențului, Satoralyiauyhely. Pentru faza a treia a culturii, Comșa îi atribuie Lotul B de la Săcuieni–*Horo*, cu analogii în Cultura ceramicii liniare a Alföldului în timp ce lotul C de la Săcuieni este atribuit unor fenomene de tip Tisa⁷¹. De altfel, pentru Comșa, cultura Ciumești este diferită de ALP (AVK) considerând un contact între cele două culturi foarte târziu și numai în zona cursului mijlociu al Mureșului⁷².

În urma a numeroase noi descoperiri, cultura Ciumești a fost redefinită de către Gh. Lazarovici drept Grupul Pișcolt⁷³ deoarece cele mai reprezentative și mai numeroase materiale au fost descoperite la Pișcolt și nu la Ciumești⁷⁴.

⁶³ Lazarovici–Németi 1983, p. 26.

⁶⁴ Lazarovici–Lako 1981, p. 16-19.

⁶⁵ Lazarovici–Németi 1983, p. 26.

⁶⁶ Comșa 1963, p. 477-484; Comșa 1972, p. 11; Păunescu 1963, p. 465-475.

⁶⁷ Comșa 1987, p. 32.

⁶⁸ Comșa–Nanași 1971; Comșa–Nanași 1972.

⁶⁹ Comșa 1987, p. 26.

⁷⁰ Comșa 1987, p. 31-32.

⁷¹ Comșa 1972, p. 12-17; Comșa 1987, p. 31-32.

⁷² Comșa 1987, p. 31-32.

⁷³ Lazarovici–Németi 1983, p. 17-60.

⁷⁴ Lazarovici–Németi 1983, p. 36.

Grupul Pișcolt

Cercetările din ultimele două decenii își păstrează caracterul unor săpături de salvare, singurele cercetări sistematice fiind efectuate, începând din 1995, de către Janos Némethi la Pișcolt, fără însă ca descoperirile să fie publicate. La acestea adăugăm săpăturile de la Halmeu–*Vamă* și Urziceni–*Vamă* efectuate în ultimii cinci ani⁷⁵.

Grupul neolitic Pișcolt este un grup cultural care se desfășoară în nord-vestul României și care se încadrează în orizontul mai larg a unei civilizații cu ceramică pictată (Painted Pottery Culture – PPC). Acest orizont este atestat atât în Transilvania cât și în estul Ungariei, precum și în zona învecinată din Slovacia și Ucraina Subcarpatică⁷⁶.

Pentru teritoriul României, acest grup a fost cuprins în Complexul Cluj–Cheile Turzii–Lumea Nouă–Iclod (CCTLNI) care a fost definit ca o civilizație a neoliticului dezvoltat, formată din grupe cu aspecte culturale înrudite. Grupul Pișcolt se încadrează cronologic la nivel Vinča A2/A3–B, contemporan cu grupele Cluj–Cheile Turzii, Lumea Nouă⁷⁷.

În urma unor descoperiri de genul celor de la Sântandrei, Oradea, Săcuieni, Vărzari, și care prezintă bune analogii cu cele de la Ciumești, Berea, Pișcolt, Tiream, D. Ignat a propus denumirea de grupul Sântandrei–Săcuieni–Vărzari, argumentând propunerea prin existența unui grup Pișcolt la nivelul epocii bronzului, fapt care, potrivit autoarei ar putea crea confuzie⁷⁸.

Originea acestui grup cultural se află în fondul vechi starčevian, peste care se suprapun elemente noi, de tip vinčian, caracterizate prin policromie, precum și contribuția manifestărilor de tipul celor de la Szolnok–*Szanda*, Öcsöd–*Kitiro*, Kőtelek, Tiszavolk–*Négyes*⁷⁹ și într-o mai mică măsură elemente aparținând orizonturilor anterioare, de tip tardenoasian.

Răspândirea acestui grup cultural pe teritoriul României este relativ bine delimitată de existența unor stațiuni în spațiul cuprins între Bazinul Turului și Crișul Repede⁸⁰, respectiv pe câmpiile din nord-vestul României: Câmpia Someșului și a Barcăului; Câmpia Crasnei; Câmpia Ecedea; Câmpia Ierului; Câmpia Careiului și Câmpia Nirului. Ulterior, arealul grupului Pișcolt (cultura Ciumești, după E. Comșa) s-a extins spre sud, acoperind o mică parte din cel al purtătorilor culturii Starčevo–Criș⁸¹.

Astfel de descoperiri ale grupului Pișcolt avem atestate la Berea, Carei, Ciumești, Dindești, Moftinu Mic, Pișcolt, Sanislău, Săcuieni, Tiream, Vășad, etc. Aceste realități culturale sunt prezente și în nord-estul Ungariei, respectiv în bazinul inferior al Someșului și în cotul Tisei, precum și în zona învecinată din Slovacia și Ucraina Subcarpatică.

Evoluția

Acest grup cultural are trei faze de evoluție stabilite, în principal, pe baza materialului ceramic, urmărindu-se anumite elemente cum ar fi ciupiturile, inciziile meandrice, buzele cu Lippenrand precum și tehnica arderii, lustruirii, stilul ornamentației, fazele fiind contemporane cu celelalte grupuri culturale din CCTLNI⁸².

1. Faza veche

În această primă fază evolutivă a grupului Pișcolt sunt destul de pregnante elementele din fondul vechi starčevian la nivel IIIB–IVA, și anume: vasele bitronconice cu Lippenrand, castroanele bitronconice, oalele bitronconice cu buza scurtă, ornamente lustruite, barbotina organizată și stropită, ciupiturile, altărașele precum și microlitismul pieselor litice⁸³.

Această fază se desfășoară la nivelul neoliticului timpuriu și a fost surprinsă în descoperiri arheologice într-o serie de puncte: la Berea–Ciumești (Stavilă Mică; Stavilă Mare; Viile Berei; Grădina Florilor; Berea I), la Ciumești–La Silozuri (Ciumești III), la Sântandrei, la Tiream, la Urziceni–Crucea Vada.

Aspectul ceramicii în această perioadă este moale datorită amestecului cu măr și resturi organice, fenomen care pentru ceramica uzuală începe încă din Starčevo–Criș IVA–IVB însă tot acum

⁷⁵ Virag 2004; 2004a; Virag 2004b.

⁷⁶ Potushniak 1997, p. 37-39.

⁷⁷ Maxim 1999, p. 69; Lazarovici–Némethi 1983, p. 23.

⁷⁸ Ignat 1987, p. 46.

⁷⁹ Maxim 1999, p. 75.

⁸⁰ Maxim 1999, p. 76.

⁸¹ Comșa–Nanași 1972, p. 11-14.

⁸² Maxim 1999, p. 76.

⁸³ Lazarovici 1980, p. 23-29.

apare și o ceramică degresată cu măr și pleavă foarte mărunț tocată, dintr-o pastă bine aleasă, bine lustruită și foarte bine arsă, care deseori prezintă urme de pictură. Se pictează direct pe fondul vasului. Motivistica ornamentelor pictate și incizate cunoaște o mare varietate. Lipsa sau rărirea formelor cu Lippenrand și a ciupiturilor indică o trecere spre etapa mijlocie.

Ceramica pictată continuă o motivistică cunoscută în fazele târzii ale culturii Starčevo–Criș din regiunea dunăreană, dar și din orizonturi contemporane din sud-estul european⁸⁴.

Astfel, motivul din linii din puncte, realizat prin pictură precum și liniile punctate cu motive în val sau zig-zag realizate în pozitiv, sunt întâlnite în fazele timpurii ale culturii Dimini. Benzi largi, pictate cu negru sau brun, cu spațiile dintre ele umplute cu linii din puncte, prezintă numeroase analogii în grupul Szatmár, la Tiszacsege–*Sandgrube* și Rétközberencs–*Paromdomb*⁸⁵.

Ornamentele incizate din benzi în zig-zag sau ciupituri marcate de linii în zig-zag, precum și ornamente incizate combinate cu spații largi pictate cu negru apar în grupul Szatmár la Rétközberencs–*Paromdomb*.

2. Faza evoluată

În această fază se atinge maximum de evoluție a comunităților aparținând Grupului Pișcolt, fapt atestat prin numeroasele descoperiri de la: Andrid–*Pășune*, Berea–Ciumești, Carei, Căpleni, Ciumești, Dindești, Moftinu Mic–*Pescărie B*, Pișcolt, Resighea, Sanislău, Săcuieni–*Horo*, Tiream, Unimăt, Urziceni, Vărzari, Vășad, etc. Această fază se desfășoară la nivelul neoliticului mijlociu și se caracterizează prin importante descoperiri, atât cantitativ cât și calitativ.

În această perioadă materialul ceramic este de bună factură, fiind utilizat un amestec de lut argilos foarte fin, degresat cu resturi organice și cu o ardere bună, oxidantă. Spre sfârșitul etapei și în unele așezări secundare, se constată un ușor proces de retardare, amestecul este cu măr, din care motive slipul se desprinde. Ciupiturile sunt înlocuite de alveole iar în ce privește ornamentele incizate, deși se mențin pe întreaga perioadă, numărul acestora va scădea proporțional. Ornamentele pictate cunosc o mare varietate stilistică deși registrele ornamentale sunt constante. Motivele constau din spații hașurate cu linii vălurite, motive din linii subțiri paralele, motive din benzi late dispuse în cruce sau meandre, pictură în rețea. Formele cunosc aproape aceeași evoluție ca în etapa precedentă, încadrându-se în evoluția generală a epocii neolitice.

Motivele ornamentale cum sunt: inciziile meandrice, rectilinii sau curboliniare, tăieturi și alveole, precum și motive pictate din linii formate din puncte prezintă analogii cu zonele învecinate din Ungaria, în descoperiri aparținând ceramicii liniare, culturii Szatmár, la Retközberencs–*Paromdomb*. Însă, în Ungaria, la acest nivel cronologic, ceramica pictată se reduce cantitativ, fenomen observat la Nagycsed, Tiszavasvári, Berettyóújfalú, Nagykaló, Debrecen–*Tocokpart*, Szolnok și Nagykaló–*Strondbad*, înmulțindu-se însă ceramica incizată cu motive din meandre⁸⁶.

În nord-vestul României, la Săcuieni, Pișcolt, Tiream, Carei, Căpleni–Așezare neolitică, Moftinu Mic–*Pescărie B*, Zăuan–*Dălma Cimitirului*, acum este momentul evoluției maxime a ceramicii pictate.

Motivistica pictată prezintă bune analogii în Ungaria, la Tiszavasvári–*Paptelekhat*, Poszob–*Zado* și Tiszavasvári–*Kereszfal*.

Această ceramică pictată a fost definită de E.Comșa sub termenii de Săcuieni⁸⁷ și Ciumești evoluat⁸⁸. În Slovacia sunt cunoscute sub numele de grupul Vel'ke Raškovec la Vidzal⁸⁹ sau grupul Kopčany la Šiška⁹⁰, mai demult Bükk pictat, Samoshely⁹¹, Satoralyiauhely, Esztár⁹².

În etapele târzii, ceramica pictată cu roșu o înlocuiește treptat pe cea cu negru. Motivistica din etapele târzii este întâlnită și la Esztár și Debrecen–*Tavotpart*. Unele motive au bune analogii cu materialele de la Vărzari și Sântandrei, și care, fac trecerea spre faza târzie a ceramicii pictate.

⁸⁴ Lazarovici–Németi 1983, p. 29.

⁸⁵ Kalicz–Makkay, 1977.

⁸⁶ Lazarovici–Németi 1983, p. 32.

⁸⁷ Comșa 1960, p. 217-242 ; Comșa–Nanași 1972, p. 13-17.

⁸⁸ Comșa–Nanași 1972, p. 12-15.

⁸⁹ Vizdal 1973, p. 13.

⁹⁰ Šiška 1974, p. 3-14.

⁹¹ Korek 1968, p. 15.

⁹² Korek 1960, p. 49.

3. Faza târzie

Se constată un proces de decădere în amestec, locul resturilor organice fiind luat de nisip sau măr. Suprafața vaselor nu mai are luciul metalic din neoliticul mijlociu, din care motiv se folosește tot mai des angobarea cu alb, fenomen foarte frecvent în Transilvania. Ornamentele incizate sunt extrem de rare, folosindu-se angobarea ca fond de pictură. Motivele pictate constau din benzi în arcade, benzi în ogive, benzi paralele oblice sau orizontale.

Formele de vase sunt cele din etapele anterioare, existând însă și forme ce se dezvoltă în această etapă: vâsciorul cu profil "S", bolul lobat, bolul cu toartă, vasul sferic, cupa lobată, amfora cu toarte mici și o adâncitură care marchează umărul, cupa cu picior.

În această fază pare deja încheiat procesul evoluției ceramicii liniare în zonă, având loc o evoluție spre Tisa, multe dintre descoperiri fiind definite sub termenul de Tisa, Tisa II, Tisa–Herpály, tisoide⁹³. Aceste elemente târzii sunt similare cu ceea ce se petrece în grupele Cluj, Lumea Nouă, Szakálhát⁹⁴.

E. Comșa încadrează descoperirile de la Săcuieni, lotul C, la sfârșitul culturii Ciumești și preciza o evoluție spre Tisa⁹⁵. Ornamentele din linii negre subțiri se leagă de începutul culturii Herpály.

Pe baza observațiilor de la Zăuan–Dâmbul Spânzuraților, prima etapă a fazei târzii pare a fi contemporană cu faza I a culturii Tisa și faza finală a culturii Szakálhát. Proeminențele mari, împinse mult dinăuntru, întâlnite la Pișcolt–Căramidărie, își găsesc bune analogii în cultura Szakálhát și în grupul Bucovăț⁹⁶. Benzile înguste, motivele meandrice, benzile verticale își găsesc bune analogii la Zăuan–Dâmbul Spânzuraților, Oradea–Salca II, Suplacu de Barcău–nivelele I și II⁹⁷.

Motivele pictate, în etapa târzie, se leagă de ceea ce este cuprins sub numele de Tisa sau tisoide în descoperirile de la Aiton, Gilău, etc. Astfel, grupul Pișcolt evoluează spre cultura Tisa și spre grupul Suplacu de Barcău, care va prelua mai ales elemente din ultima fază a grupului Pișcolt⁹⁸.

O problemă majoră a arheologiei românești este că orice cercetare exhaustivă a unui sit arheologic tinde să se transforme într-un *facies cultural*, *aspect cultural*, *grup* sau *cultură*. Bunăoară, S. Dumitrașcu, în cadrul săpăturilor de la Biharea descoperă material ceramic pictat cu roșu crud și cu bitum, „încadrat în neoliticul mijlociu, ... într-un grup de sine stătător în Crișana centrală, în Bihor, ...*Grupul Ceșmeu*”, pe care autorul nu-l include „nici în cele de tip Criș și nici în cele de tip Tisa”⁹⁹. Autorul observă influențe de tip Vinča–Turdaș, afirmând că „ceramica de tip Sântana–Holub are un înaintaș mai vechi în ceramica cu butoni *găuriți* de tip vincian din grupul Ceșmeu”¹⁰⁰. Aceste influențe de tip Vinča–Turdaș ne duc cu gândul la Suplacu de Barcău și Giurtelecu Șimleului unde apar astfel de ornamente incizate și vase patrulate incizate de tip turdășean. Urmărind firul narativ al autorului, aflăm că „prin materialul arheologic descoperit – unelte mici de piatră, silex și obsidian –, prin trăsăturile proprii – tehnologice, tipologice și stilistice – așezarea neolitică de la Biharea se definește ca de sine stătătoare în cadrul descoperirilor neolitice din Crișana – ca un grup Ceșmeu – contemporan cu faza Bucovăț I a grupului respectiv din Banat, legat genetic de cultura Vinča și fiind un grup distinct de culturile neolitice Criș și Tisa. Se documentează existența unui grup vincian (B–C?) în Crișana”¹⁰¹.

De altfel, același autor, într-un studiu care dorește să clarifice problema neoliticului din zonă, identifică trei componente neolitice, și anume: o „componentă locală a Munților Apuseni reprezentată printr-un CERC CULTURAL CU CERAMICĂ PICTATĂ; o componentă răsăriteană...; o componentă nordică ... Peștera Lesiana, adică o componentă locală a unui cerc cu ceramică pictată, pe care noi îl denumim cercul neolitic cu ceramică pictată Munții Apuseni, Grupul Crișul Repede, aspectul Lesiana”¹⁰².

⁹³ Lazarovici–Németi 1983, p. 33.

⁹⁴ Maxim 1999, p. 80.

⁹⁵ Comșa–Nanași 1972, p. 3-17.

⁹⁶ Lazarovici–Németi 1983, p. 30.

⁹⁷ Németi 1986-1987, p. 27-28.

⁹⁸ Maxim 1999, p. 80; Ignat 1978, p. 21.

⁹⁹ Dumitrașcu 1994, p. 96.

¹⁰⁰ Dumitrașcu 1994, p. 96.

¹⁰¹ Dumitrașcu 1994, p. 97.

¹⁰² Dumitrașcu 2000, p. 15.

Doina Ignat definește un nou grup cultural pe baza descoperirilor de la *Corău*, și anume Grupul cultural Suplacu de Barcău¹⁰³, care, potrivit lui S. Luca, și căruia tindem să-i dăm dreptate, este un grup cultural ce cuprinde descoperiri de tip Pișcolt precum descoperiri de tip Herpály. Sunt două fenomene distincte, descoperirile de tip Pișcolt se încadrează în neoliticul mijlociu în timp ce, cele de tip Suplac își găsesc analogiile la Herpály. De altfel, autoarea include în grupul cultural Suplacu de Barcău și descoperirile de la Vărzari, definite ca un grup sau aspect aparte și care mai probabil țin de fenomenele de tip Pișcolt decât de cele de tip Herpály. În descoperirile de la Suplac apar materiale ceramice incizate, de tradiție vinciană, cum ar fi vasele patruleterate cu ornament incizat, cu analogii în descoperirile de la Giurtelecu Șimleului¹⁰⁴ și care, după cum relevă S. A. Luca, reprezintă contacte culturale cu comunitățile turdășene¹⁰⁵. Cele mai importante așezări pentru acest nivel cronologic sunt cele de la Zăuan–*Dâmbul Spânzuraților*, Suplac–*Corău*, Oradea–*Salca*, Giurtelecu Șimleului, Carei–*Cozard*, *Dumbrava*–Medieșul Aurit.

Pentru descoperirile de la Zăuan–*Dâmbul Spânzuraților*, autorii săpăturilor Gh. Lazarovici și E. Lako încadrează descoperirile în fenomenele de tip Tisa II, Tisa II–Herpály sau Tisa–Herpály–Csőszhalom¹⁰⁶. După cum observă autorii săpăturii, în zona dintre Crișuri și Barcău, legăturile dintre Tisa și Szakálhát sunt foarte puternice, colegii maghiari atribuind un rol genetic culturii Szakálhát la formarea culturii Tisa. În spațiul dintre Crișul Repede și Someș, în nordul Bihorului și în zonele învecinate din Ungaria, spre vest, nord-est și est este răspândită cultura Herpály, civilizație ce face parte dintr-un complex mai larg al neoliticului târziu, numit Tisa–Herpály–Csőszhalom, pentru România, astfel de descoperiri fiind definite sub numele de Tisa II–Herpály¹⁰⁷.

Pentru săpăturile de la Carei–*Cozard*, Neța Iercoșan subliniază formele de vase cu profil S (căni sau oale) decorate pe linia diametrului maxim cu apucătoare în formă de talpă, și care, după opinia colegilor maghiari, sunt specifice culturii Bicske II–Sopot II¹⁰⁸ din Transdanubia și care contribuie la geneza culturii Lengyel, fiind considerat import în mediul culturii Tisa. Autorul încadrează descoperirile de la Carei–*Cozard* în cele de tip Dumbrava–Suplac–Salca II–Seleuș, și care reprezintă un facies cultural distinct în vestul Munților Apuseni, cu legături și interferențe cu Gorzsa, Herpály, Csőszhalom și Tisa¹⁰⁹. Autorul intuește bine analogiile însă nu era nevoie să se definească un facies cultural cum ar fi cel de tip Dumbrava–Suplac–Salca II–Seleuș.

Materialele de la *Dumbrava*–Medieșul Aurit au fost publicate ca fiind un fenomen aparte, grupul Dumbrava¹¹⁰, revenindu-se asupra acestor materiale în urma săpăturilor de la Oradea–*Salca* (Luca 2001, p. 44). S. A. Luca redefinieste acest fenomen, renunțând și la denumirea de Grupul Dumbrava, propunând termenul de cultura Salca–Herpály. Sub această denumire autorul definește descoperirile de la Zăuan–*Dâmbul Spânzuraților*, Suplac–*Corău*, Oradea–*Salca*, Giurtelecu Șimleului, Carei–*Cozard*, *Dumbrava*–Medieșul Aurit, și care au bune analogii în așezarea de la Berettyóújfalu–Herpály.

Fără a urmări să propunem o nouă definire a unei culturi sau grup cultural, considerăm necesar utilizarea unei denumiri unitare pentru fenomenele culturale de același tip, de preferabil denumirea de Herpály sau, în definitiv, Salca–Herpály.

Bibliografie

- Bader 1968: T. Bader, *Despre figurinele antropomorfe în cadrul culturii Criș*. In: AMN, V, 1968, p. 381–388.
Băcuet 2001: Sanda Băcuet–Crișan, *Complexele neolitice cu ceramică pictată din județul Sălaj*. In: AMP, IV, *Studia arheologica et historica Nicolae Gudea Dicata*, Zalău 2001, p. 49–67.
Comșa–Nanași 1971: E. Comșa – Z. Nanași, *Mormântul neolitic descoperit la Săcuieni*. In: SCIV, 22, 4, 633–636.
Comșa–Nanași 1972: E. Comșa – Z. Nanași, *Date privitoare la ceramica pictată din epoca neolitică din Crișana*. In: SCIV, 23, 1, 3–18.
Comșa 1960: E. Comșa, *Considerații cu privire la cultura cu ceramică liniară de pe teritoriul RPR și din regiunile vecine*. In: SCIV, 11, 2, p. 217–242.

¹⁰³ Ignat 1996.

¹⁰⁴ Băcuet 2001, p. 52, Pl. XI, p. 65.

¹⁰⁵ Luca 2001, p. 43.

¹⁰⁶ Lazarovici–Lako, 1981, p. 31.

¹⁰⁷ Lazarovici–Lako, 1981, p. 34.

¹⁰⁸ Kalicz–Makkay, 1972, p. 3–14.

¹⁰⁹ Iercoșan 1997, p. 29–30.

¹¹⁰ Dumitrașcu–Luca 1991.

- Comşa 1963: E. Comşa, *K voprosu o periodizatii neoliticeskeib kultur na severo-zapade RNR*. In: Dacia, VII, 477–484.
- Comşa 1971: E. Comşa, *Über das Neolithikum in Westrumänien*. In: ActaAntArch, XIV, 1971, p. 31–43.
- Comşa 1972: E. Comşa, *Unelte de piatră şlefuită*. In: SCIV, 23, 2, 1972, 245–262.
- Comşa 1972–1973: E. Comşa, *Quelques problèmes concernant la civilisation de Ciurmeşti*. In: ActaArchCarp, XIII, 1972–1973, p. 39–49.
- Comşa 1987: E. Comşa, *Neoliticul pe teritoriul României*, Bucureşti.
- Domboróczki 1997: L. Domboróczki, *Füzesabony–Gubakút*. In: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései, 1997, p. 19–28.
- Dumitraşcu 1994: S. Dumitraşcu, *Biharea I. Săpături arheologice (1973–1980)*, Oradea, 1994.
- Dumitraşcu 2000: S. Dumitraşcu, *Consideraţii generale privind neolitizarea Zonei Crişului Repede în lumina cercetărilor arheologice din Peştera Lesiana*. In: Analele Universităţii din Oradea, Istorie–Arheologie, Tom X, 2000, p. 5–31.
- Dumitraşcu–Luca 1991: S. Dumitraşcu – S. A. Luca, *Contribuţii la cunoaşterea neoliticului din nord-vestul României (I). Aşezarea de la Dumbrava–Medieşul Aurit*. In: Crisia, 21, 1991, p. 289–295.
- Horváth–Hertelendi 1994: F. Horváth – E. Hertelendi, *Contribution to the C14 based absolute chronology of the Early and Middle Neolithic Tisza region*. In: NyJAMÉ, 1994, p. 111–135.
- Iercoşan 1994–1995: N. Iercoşan, *Săpături arheologice în aşezarea neolitică aparţinând culturii Starcevo – Criş de la Tâşnad (jud. Satu Mare)*. In: Satu MareStCom, XI – XII, 1994–1995, 9–32.
- Iercoşan 1997: N. Iercoşan, *Descoperiri arheologice în aşezarea târzie de la Carei–Cozard, Groapa nr. 2*. In: Satu MareStCom, XIV, 1997, 23 – 58.
- Ignat 1978: D. Ignat, *Aşezarea neolitică aparţinând culturii Criş de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor)*. In: Crisia, VIII, 1978.
- Ignat 1987: D. Ignat, *Le céramique néolithique peinte du Nord-Ouest de la Roumanie*. In: La civilisation de Cucuteni en contexte européen, Iaşi–Piatra Neamţ, 43–52.
- Ignat 1996: D. Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*. Timişoara, 1998.
- Kalicz–Koós 1997: N. Kalicz – Judit Koós, *Mezőkövesd–Mocsolyás*. In: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései, 1997, p. 28–34.
- Kalicz–Makkay 1972: N. Kalicz – J. Makkay, *Probleme des früheren Neolithikums der nordlichen Tiefebene*. In: AFB, p. 77–92.
- Kalicz–Makkay 1974: N. Kalicz – J. Makkay, *A méhteleki agyagistenek*, Nyiregyháza, 1974.
- Kalicz–Makkay 1974a: N. Kalicz – J. Makkay, *Ásatások Méhteleken*. In: Szabolcs–Szatmári Szemle 9 (1974), p. 78–84.
- Kalicz–Makkay 1976: N. Kalicz – J. Makkay, *Frühneolithische Siedlung in Méhtelek–Nádas*. In: Anteus, 6, 1976, p. 13–24.
- Kalicz–Makkay 1977: N. Kalicz – J. Makkay, *Die Linienbandkeramik in der grossen ungarischen Tiefebene*, Budapest.
- Kalicz 1965: N. Kalicz, *Siedlungsgeschichtliche Probleme der Körös- und der Theiss-Kultur*. In: AASzeg, 8, 1965, p. 27–40.
- Kalicz 1971: N. Kalicz, *Südliche Beziehungen in Neolithikum des südlichen Donaubeckens*. In: Evolution und Revolution. Berlin, 145–157.
- Korek 1960: J. Korek, *Vonaldisztes kerámia kultúra elterjedése az Alföldön*. In: MFMÉ, 1960, p. 18–52.
- Korek 1968: J. Korek, *Die linienbandkeramik auf dem Alföld*. In: MFMÉ, 2, 13–20.
- Kutzian 1944: I. Kutzian, *A Körös Kultúra*. Budapesta, 1944
- Lazarovici 1980: Gh. Lazarovici, *Câteva probleme privind sfârşitul neoliticului timpuriu din nord-vestul României*. In: AMN, XVII, 1980, 13–29.
- Lazarovici 1985: Gh. Lazarovici, *Sincronisme etno-culturale în neoliticul timpuriu din Sălaj şi din Vestul României*. In: AMP, IX, 1985, p. 69–92.
- Lazarovici–Lako 1981: Gh. Lazarovici – E. Lako, *Săpăturile de la Zăuan – campania din 1980 şi importanţa acestor descoperiri pentru neoliticul din nord – vestul României*. In: AMN, XVIII, 13–44.
- Lazarovici–Németi 1983: Gh. Lazarovici – J. Németi, *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmărul şi Clujul)*. In: AMP, VII, 17–60.
- Luca 2001: S. A. Luca, *Cercetări arheologice la Oradea Salca şi câteva probleme legate de cultura Salca–Herpály*. In: Apulum, XXXVIII/1, 2001, p. 27–85.
- Makkay 1982: J. Makkay, *A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei. Az időrend és a népi azonosítás kérdései*, Budapesta, 1982.
- Maxim 1999: Zoia Maxim, *Neo-Eneoliticul din Transilvania*, Cluj Napoca, 1999.
- Németi 1986–1987: I. Németi, *Descoperiri din neoliticul târziu în Valea Crasnei*. In: Satu MareStCom, VII–VIII, 15–61.
- Németi 1999: I. Németi, *Repertoriul arheologic al Zonei Carei*, Bucureşti, 1999, Institutul Român de Thracologie.
- Orosz 1909: E. Orosz, *A tashnadi neolitikori telep*, Szamosújvár, 1909, p. 1–10.
- Pavuk 1980: J. Pavuk, *Altere Liniarkeramik in der Slowakei*. In: SlovArch, 28, 1, 9–88.
- Păunescu 1963: A. Păunescu, *Perjiti tardenojkoi kulturi v drevnev neolite v Ciurmeşti*. In: Dacia, NS, VII, 1963, 467–475.
- Păunescu 1964: A. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfârşit a epipaleoliticului în nord-vestul şi nord-estul României şi unele persistenţe în neoliticul vechi*. In: SCIV, 15, 1964, 3, p. 321–336.
- Potushniak 1995: M. Potushniak, *Polgarskaia I badenskaia kulturi Zakarpatia*. In: Arheologia Ucrainskoi S.S.R. Kiev, 1995, p. 291–304.

- Potushniak 1997: M. Potushniak, *Some results of research on the Middle Neolithic layer from a multilevel settlement near the village of Zastavne/Zapszony – Kovadomb in the Carpathian Ukraine*. In: NyJAMÉ '95 – '96, Nyiregyháza, 1997, p. 35 – 51.
- Potushniak 1999: M. Potushniak, *A multilevel settlement on Mola Hora at Mukachevo/Munkács – Kiszegy*. In: NyJAMÉ, Nyiregyháza, 1999, p. 9–37.
- Raczky 1979–1980: P. Raczky, *New Figural Representations of the Körös Culture from the Middle Tisa Region and their Historical Connections*. In: Szolnok MMEvk, p. 27–33.
- Raczky 1982: P. Raczky, *Vorbericht über die sich der Dritten Theiss Stufe Ansenden Archaeologischen Arbeiten im Komitat Szolnok*. In: AÉ, 109, 223–229.
- Raczky 1983: P. Raczky, *A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet kérdései a közép- és felső-Tiszavidéken*. In: AÉ, 110, 2, 161–194.
- Raczky 1986: P. Raczky, *Megjegyzések az „alföldi vonaldiszes kerámia” kialakulásának kérdéséhez (Notes of the problem of the appearance of the Alföld Linear Pottery)*. In: J. Farkas – P. Németh (Eds.): *Régészeti Tanulmányok Kelet-Magyarországról*, Debrecen, 1986, 25–43.
- Raczky 1988: P. Raczky, *A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, rézkor időszakában. Újabb kutatási eredmények és problémák*, Szolnok, 1988.
- Raczky et al. 1997: Raczky P. – Anders Alexandra – Nagy Emese – Kurucz Katalin – Z. Hajdú – Walter Maier-Arendt, *Polgár–Csőszhalom-dűlő*. In: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései, Budapest, 1997, p. 34–47.
- Roska 1910: M. Roska, *A tasnádi neolitikori leletek*. In: AÉ., 1910, p. 354–361.
- Roska 1932: M. Roska, *Stăruina preistorică de la Valea lui Mihai*. In: AISC, 1928–1932, p. 73–80.
- Roska 1938: M. Roska, *Bihar-vármegye múltja a legrégebb időktől a bonfoglalásig*. In: MVVM, XXV, 1938, p. 1–15.
- Roska 1939: M. Roska, *Szatmár-vármegye múltja a legrégebb időktől a bonfoglalásig*. In: MVVM, XXVI, 1939, p. 34–53.
- Roska 1942: M. Roska, *Erdeh regészeti repertoriuma I, Óskor / Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum, I. Praehistorica*. Cluj, 1942.
- Šiška 1974: S. Šiška, *Abdeckung von Siedlungen und einem Gräberfeld aus den jüngeren Steinzeit in Kopcany, Kreis Michalovce*. In: AR, 26/1, 1974, p. 3–15.
- Šiška 1979: S. Šiška, *Die Bükkker Kultur in der Ostslowakischen Tiefebene*. In: SlovArch, 27, 1979, p. 245–290.
- Šiška 1989: S. Šiška, *Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku*, Bratislava, 1989.
- Vizdal 1973: M. Vizdal, *Zemlin v mladšej dobe kamennej*, Košice, 1973.
- Vizdal 1989: M. Vizdal, *Bukovohorský výrobnoremeslný objekt v Humennom*. In: AR, 41/6, 1989, p. 654–662.
- Virag 2004: C. Virag, *Un complex neolitic de la Halmen–Vamă*. In: Studii de Istorie Veche și Arheologie, Omagiu profesorului Sabin Adrian Luca, Hunedoara, 2004, p. 25–45.
- Virag 2004a: C. Virag, *Așezările grupului neolitic Pișcolt din nord-vestul României*. In: Satu Mare StCom, Seria Arheologie, XVII–XXI/I; 2000–2004, p. 13–27.
- Virag 2004b: C. Virag, *Cercetări arheologice la Urziceni–Vamă*. In: AMP, XXVI, 2004, p. 41–76.
- Trogmayer 1972: O. Trogmayer, *Körös-Gruppe–Linienbandkeramik*. In: Alba Regia 12, 1972, p. 71–76.

*Questions of Neolithic period of NW Romania and neighbouring area
(Abstract)*

The questions of Early Neolithic of NW Romania were solved according to the results of the archaeological excavations undertaken in '70–'80 at Homorodu de Sus, Homorodu de Mijloc (Bader 1968), Dumbrava (Dumitrașcu, Luca 1991), Fughiu (Ignat 1978), Suplacu de Barcău (Ignat 1978), Zăuan (Lazarovici, Lako 1981). During the past two decades similar discoveries have been made at Tășnad–Sere (where Neța Iercoșan excavated for more than ten years) and at Călinești–Dâmbul Sfîntei Mării. The last one represents the northernmost site of Starčevo–Criș culture in Romania. Starčevo–Criș discoveries have also been made beyond the borderline of the area of Körös group, which has been imposed by Hungarian scientists establishing the north limit in Beretău Valley (Kalicz, Makéay 1977, p. 18–19; Comșa 1960, p. 217–218; Kalicz 1971, p. 146–147). Such discovery also exist at Nagyköriübol, Nagyecsed, Tiszabeszéd, Fenyestülke, Tiszacséze, Rétközberencs, Mételek in Ungaria, and Buciumi, Chendu, Ciumești, Dej, Dragu, Fughiu, Homorod, Moigrad, Sarcu, Zăuan, Tășnad etc, in Romania (Lazarovici, Némethi 1983, p. 25). The Middle Neolithic Pișcolt group is a cultural group which unfolds itself in North-West of Romania and which belongs to the large area of a painted pottery culture. This area is certificaded in Transilvania but also in eastern Hungary, Slovakia and Ukraine (Potushniak 1997, p. 37–39). A major problem of Romanian archaeology is that each research of an archaeological site bears a new cultural facies, cultural aspect, group or culture. For example there were many names given to one of the Late Neolithic phenomena: Ceșmen, Suplacu de Barcău, Tisa II, Tisa–Herpály–Csőszhalom, Tisa II–Herpály, Dumbrava–Suplac–Salca II–Seleș, Dumbrava, Salca–Herpály.